

“รามันในอดีต”: ร่องรอยและเรื่องเล่าในพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมโกตาบารู

หากกล่าวถึง “รามัน” หรือ “ราม่า” (Rama) มีข้ออธิบายว่าคำดังกล่าวในภาษามลายู สัมพันธ์กับความหมายถึงชุมชนขนาดใหญ่หรือผู้คนจำนวนมาก (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2547) พื้นที่อำเภอรามันมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ภาษา วิถีชีวิต และวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาอย่างยาวนาน และเคยเป็นหนึ่งในเจ็ดหัวเมืองปัตตานี ในปัจจุบัน ร่องรอยของเมืองรามันยังคงปรากฏทั้งในชื่ออำเภอและชื่อบ้าน “โกตาบารู” ซึ่งหมายถึงเมืองใหม่หรือป้อมใหม่ โดยคำว่า “โกตา” หมายถึงป้อมหรือเมือง และ “บารู” หมายถึงใหม่ (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2547) โกตาบารูเคยเป็นศูนย์กลางของเมืองรามันในช่วงการปกครองแบบเจ็ดหัวเมือง

เรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของโกตาบารูส่วนหนึ่งถูกรวบรวมและนำเสนอผ่าน “พิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมโกตาบารู (บ้านดาโต๊ะมุสลิยอ)” ตำบลโกตาบารู อำเภอรามัน จังหวัดยะลา พิพิธภัณฑ์แห่งนี้เป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคล ดำเนินการโดย ตัวนอับดุลเลา ดาโต๊ะมารียอ และซิมซีเยาะห์ ดาโต๊ะมารียอ ภายในจัดแสดงข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน อาหาร จำลอง อุปกรณ์การเล่น เสื้อผ้า เครื่องประดับ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับอดีตของเมืองรามัน บทความนี้จึงชวนทำความรู้จักรามันผ่านประวัติศาสตร์ อาหาร เครื่องแต่งกาย การแสดง และการละเล่น โดยใช้วัตถุและเรื่องเล่าในพิพิธภัณฑ์เป็นจุดตั้งต้นในการมองเห็นความเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่องของวัฒนธรรมในพื้นที่ปาตานี

จากเจ็ดหัวเมืองปัตตานี สู่อำเภอหนึ่งของจังหวัดยะลา

ก่อนจะมีสถานะเป็นอำเภอรามันดังเช่นปัจจุบัน รามันเคยเป็นหนึ่งในหัวเมืองที่สัมพันธ์อยู่ในโครงสร้างการปกครองของปัตตานี ต่อมาในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สยามได้จัดแบ่งปัตตานีออกเป็นเจ็ดหัวเมือง ได้แก่ เมืองตานี เมืองยะหริ่ง เมืองหนองจิก เมืองระแงะ เมืองสาย เมืองยะลา และเมืองรามัน โดยมีโกตาบารูเป็นศูนย์กลางของเมืองรามัน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา สยามดำเนินการปฏิรูประบบราชการและรวมศูนย์อำนาจมากขึ้น อันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการก่อรูป “รัฐสมัยใหม่” และระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (กุลลดา เกษบุญชู มีด, 2562) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างส่วนกลางกับหัวเมือง รวมถึงหัวเมืองทางตอนใต้ ซึ่งค่อย ๆ ถูกผนวกกรมเข้าสู่ระบบการบริหารราชการแบบรวมศูนย์มากขึ้น

เมืองรามันเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติสำคัญ โดยเฉพาะทองคำและดีบุก และมีชุมชนชาวจีนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทำเหมือง การค้นพบและแสวงหาประโยชน์จากแหล่งแร่ยังสัมพันธ์กับข้อพิพาทเรื่องอำนาจเหนือพื้นที่ระหว่างรามันกับเปอร์ล ในช่วงที่เส้นเขตแดนยังไม่ได้กำหนดอย่างชัดเจน จนเกิดการเจรจาและทำการปักปันเขตแดนใน พ.ศ. 2442 (วันฮิซาน ตูแวลิเดะ, 2567)

การเปลี่ยนแปลงด้านการปกครองของหัวเมืองมลายูตอนเหนือดำเนินต่อเนื่องในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ท่ามกลางการแข่งขันทางการเมืองและเศรษฐกิจในภูมิภาค ใน พ.ศ. 2445 สยามเร่งจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองทางตอนใต้ และต่อมาใน พ.ศ. 2449 มีการปรับโครงสร้างจากเจ็ดหัวเมืองเป็นสี่หัวเมือง โดยรามันถูกรวมเข้ากับยะลาเป็นเมืองยะลา ต่อมา สนธิสัญญา Anglo-Siamese Treaty 1909 (พ.ศ. 2452) ระหว่างสยามกับอังกฤษ ได้กำหนดเส้นเขตแดนระหว่างสยามกับดินแดนมลายูภายใต้อังกฤษให้ชัดเจนขึ้น ส่งผลให้พื้นที่ปาตานีรวมถึงรามันอยู่ภายในเขตแดนของสยาม (วันโอชาน ตูแวลีเดะ, 2567) หลังจากนั้นระบบการปกครองยังมีการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง เช่น การเปลี่ยนจาก “เมือง” เป็น “จังหวัด” ใน พ.ศ. 2459 และการยกเลิกมณฑลปัตตานีเป็นจังหวัดปัตตานี จังหวัดนราธิวาส และจังหวัดยะลา ใน พ.ศ. 2476 (ครองชัย หัตถการ, 2552)

การกำหนดเขตแดนและการปรับโครงสร้างการปกครองแบบรัฐสมัยใหม่ทำให้รามันเปลี่ยนสถานะจากหัวเมืองในอดีตมาเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดยะลา อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองไม่ได้ทำให้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นสูญหายไปทั้งหมด หลายองค์ประกอบยังคงได้รับการสืบทอด ปรับเปลี่ยน และให้ความหมายใหม่จากคนในพื้นที่จนถึงปัจจุบัน

เอกสารทางราชการเปลี่ยนชื่อจากอำเภอโกตาบารูเป็นอำเภอรามัน ถ่ายโดย นายศิวพงษ์ วงศ์คุณ

ข้าว ปลา สมุนไพร และเครื่องเทศ

“ละแซ” เป็นอาหารเส้นที่มีลักษณะคล้ายขนมจีน แต่เส้นมีขนาดใหญ่กว่า โดยนำแป้งที่นึ่งสุกแล้วม้วนและตัดตามแนวขวาง เป็นอาหารพื้นถิ่นที่ยังพบได้ในพื้นที่ กระบวนการทำเริ่มจากนำข้าวสารมาแช่ค้ำคืน บดเป็นแป้งและรีดน้ำออก จากนั้นนวดแป้ง ผสมน้ำ ใส่น้ำตาลและน้ำจืด ก่อนใช้น้ำมันทาที่มือ ม้วนแป้งเป็นเส้นแล้วตัดให้มีขนาดพอดีคำ นิยมรับประทานกับผัก

สดและน้ำยาแกงปลาใส่กะทิและเครื่องแกงพื้นบ้าน ซึ่งแต่ละสูตรอาจแตกต่างกันไป (Pattani Heritage City, ม.ป.ป.)

อาหารพื้นถิ่นมลายู ถ่ายโดย นายคิพงษ์ วงศ์คุณ

“ตูปะชูตง” หรือปลาหมึกยัดไส้ข้าวเหนียว เป็นอาหารที่ผสมรสเค็มและหวาน วัตถุดิบหลัก ได้แก่ ปลาหมึก ข้าวเหนียว น้ำตาลแว่น เกลือ และกะทิ โดยใช้ตะไคร้ช่วยลดกลิ่นคาว ขั้นตอนโดยทั่วไปคือ นำข้าวเหนียวที่แช่ค้างคืนหรือนึ่งสุกแล้วบรรจุลงในตัวปลาหมึก ปิดด้วยส่วนหัวและกลัดไว้ จากนั้นต้มกับหางกะทิจนข้าวเหนียวสุก จึงเติมน้ำตาลแว่นและหัวกะทิ แล้วเคี่ยวด้วยไฟอ่อนจนได้รสและความข้นตามต้องการ อาหารชนิดนี้นิยมทำรับประทานในครัวเรือน และพบได้มากในช่วงถือศีลอด (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดยะลา, 2564)

“ปุตตูอาลือบอ” เป็นขนมพื้นถิ่นที่มีเม็ดชด เครื่องเทศชนิดหนึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญ ร่วมกับข้าวสารแดง ข้าวเหนียว และพืชสมุนไพรหลายชนิด เช่น ขมิ้น ตะไคร้ บิง หอมแดง กระเทียม และใบเตย รวมทั้งน้ำตาลและมะพร้าว ขั้นตอนประกอบด้วยการเตรียมแป้งและสมุนไพร ทำสไล์จากน้ำตาลแว่นและน้ำตาลทราย แล้วนำไปนึ่งในพิมพ์ เมื่อสุกจึงกดหรือตีให้แบน และโรยมะพร้าวก่อนรับประทาน (จิตรารีย์ ศรีสุรัตน์ และชอฝิยะห์ ยีโยโซะ, 2555)

อาหารที่กล่าวมาสะท้อนการใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นร่วมกับเครื่องเทศและวิธีปรุงที่หลากหลาย ทั้งอาหารคาว อาหารหวาน และอาหารกึ่งคาวกึ่งหวาน จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมอาหารของปาตานียังสัมพันธ์กับการติดต่อแลกเปลี่ยนในโลกมลายูและเครือข่ายการค้าบริเวณมหาสมุทรอินเดียมาอย่างยาวนาน อย่างไรก็ตาม อาหารแต่ละชนิดเกิดจากการปรับใช้วัตถุดิบรสนิยม และความรู้ของคนในพื้นที่ จนมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น

ผ้า เครื่องแต่งกาย และสถานะทางสังคม

ผ้าโสร่งเป็นเครื่องแต่งกายสำคัญในพื้นที่ อย่างผ้าปาเต๊ะ เป็นผ้าที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของเครือข่ายการผลิตและการค้าจากชาวและพื้นที่มลายู รวมถึงผ้าที่ผลิตในจังหวัดชายแดนภาคใต้ โสร่งที่เป็นผ้าฝ่ายทั่วไปนิยมใช้ในชีวิตประจำวัน ขณะที่ผ้าที่มีวัสดุและกรรมวิธีซับซ้อนกว่า เช่น ผ้าจวนตานี ผ้าซอกะเกะ ผ้าปาละงิง และผ้ายาวอ นิยมใช้กับการแต่งกายในโอกาสพิเศษหรืองานพิธี และในอดีตบางชนิดพบในกลุ่มเจ้านายหรือผู้มีฐานะ

ภายในพิพิธภัณฑ์ฯ มีการจัดแสดงผ้าหลายชนิด เช่น ผ้าปะละงิง ผ้าโสร่งยาวอปักและผ้าลือปะห์ ซึ่งแตกต่างกันทั้งกรรมวิธีการผลิตและลวดลาย บางชนิดพบเห็นได้ยากในปัจจุบัน หนึ่งในวัตถุสำคัญคือผ้าโสร่งปาเต๊ะโบราณของต่วนอาซีเยาะห์ ลงชัน ริด้าเจ้าเมืองโกตาบารูมันห์ เนื้อผ้าและลวดลายมีรายละเอียดโดดเด่น ประกอบด้วยรูปทรงเรขาคณิต ดาวหกแฉก ลายพรรณพฤกษา และลายผีเสื้อ

ผ้าโสร่งปาเต๊ะโบราณของต่วนอาซีเยาะห์ ลงชัน ริด้าเจ้าเมืองโกตาบารูมันห์ ถ่ายโดย นายศิวพงษ์ วงศ์คุณ

นอกจากนี้ยังมีผ้า “ซอกะเกะ” ซึ่งในอดีตนิยมใช้กับการแต่งกายในโอกาสงานพิธีของกลุ่มชนชั้นสูง ตามข้อมูลที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ ผ้าชนิดนี้มีที่มาจากอินเดียและแพร่หลายในมลายู เป็นผ้าทอมือด้วยเส้นฝ้ายหรือไหมและยกดอกด้วยดินเงินหรือดินทอง มีลวดลายเฉพาะ เช่น ลายลูกพริกไทย ลายลูกหวาย และลายเกล็ดฟิมเสน พิพิธภัณฑ์ฯ จัดแสดงผ้าซอกะเกะโบราณของโต๊ะกูต่วนยูอารี ไชค์อาลี เครือญาติเจ้าเมืองรามัน ซึ่งระบุว่ามียุกว่าศตวรรษ

ความละเอียดของวัสดุ เทคนิคการทอ และลวดลายของผ้าเหล่านี้สะท้อนทั้งทักษะของช่างและบทบาทของเครื่องแต่งกายในฐานะเป็นสิ่งแสดงรสนิยม ฐานะ และความเหมาะสมตามโอกาส หากพิจารณาร่วมกับประวัติของผู้ครอบครองผ้าที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์แล้ว จะเห็นถึงความรุ่มรวยทางวัฒนธรรมการแต่งกายชนชั้นสูงแห่งเมืองรามัน

การแสดงและการละเล่น: จากราชสำนักสุโขทัย

“มะโย่ง” เป็นศิลปะการแสดงมลายูที่มีทั้งการแสดง ดนตรี และการร่ายรำ และมีความสัมพันธ์กับราชสำนักปัตตานีมาอย่างยาวนาน (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2540) ระบุว่า การแสดงในวังรายาปัตตานีมีมาไม่น้อยกว่า 400 ปี โดยมีผู้หญิงเป็นนักแสดงหลัก และนิยมจัดในวังหรือบ้านขุนนาง รวมถึงงานต้อนรับแขกคนตึก การแสดงอาจดำเนินต่อเนื่องหลายคืน โดยไม่มีฉากและม่าน เนื้อเรื่องมักเกี่ยวข้องกับความรักและเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ต่อมามะโย่งได้มีการปรับเปลี่ยนการแสดงไปตามบริบทสังคม เช่น การนำดนตรีสมัยใหม่เข้ามาประกอบการแสดง

พิพิธภัณฑ์ฯ จัดแสดงเครื่องแต่งกายประกอบการแสดง “มะโย่ง” แห่งเมืองรามัน โดยข้อมูลประกอบวัตถุระบุว่า การแสดงนี้มาจากวังเมืองปัตตานี ตัวเอกเป็นเพศหญิงและแต่งกายคล้ายเครื่องทรงของกษัตริย์ สวมมงกุฎ กำไลข้อมือและข้อเท้า เลื้อยปีกเลื่อม ตาข่าย และคริสตัลชุดที่จัดแสดงเป็นฝีมือของนายสมาน โดชอมิ จากพิพิธภัณฑ์บ้านกือเม็ง ซึ่งได้รับการถ่ายทอดทักษะการปักเย็บจากนายกุซง ภูโวะ เครือญาติเจ้าเมืองยะหริ่ง และเคยใช้ในการแสดงทั้งในพิธีกรรมท้องถิ่นและงานวัฒนธรรมนานาชาติที่ Universiti Malaysia Kelantan รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย

พิพิธภัณฑ์ฯ ยังจัดแสดงอุปกรณ์สำหรับการเล่น “หมากขุม” หรือ “หมากหลุม” ประกอบด้วยลูกหมากและรางหมากขุม รางที่จัดแสดงมีลักษณะโดดเด่นจากการแกะสลักลวดลายสัตว์อย่างประณีต แสดงให้เห็นว่าของใช้เพื่อการละเล่นก็สามารถมีคุณค่าด้านงานช่างและความงามได้ นอกจากความสนุกสนาน การเล่นหมากขุมยังเกี่ยวข้องกับการนับ การคำนวณ และการวางแผน การเล่นรูปแบบใกล้เคียงกันพบแพร่หลายในหลายพื้นที่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียใต้ และแอฟริกา (สุนัยฯ, 2565)

หมากขุม ถ่ายโดย นายศิวพงษ์ วงศ์คุณ

จากร่องรอยในอดีต สู่เรื่องเล่าในพิพิธภัณฑ์

ประวัติศาสตร์ อาหาร เครื่องแต่งกาย การแสดง และการละเล่นที่ปรากฏในพิพิธภัณฑ์สะท้อนทั้งพัฒนาการภายในพื้นที่และการติดต่อแลกเปลี่ยนกับโลกภายนอก โดยเฉพาะเครือข่ายในโลกมลายูและมหาสมุทรอินเดีย การค้าไม่ได้แลกเปลี่ยนเพียงสินค้าและทรัพยากร แต่ยังพาผู้คน ความรู้ เทคโนโลยี ภาษา และรูปแบบทางวัฒนธรรมเคลื่อนย้ายข้ามพื้นที่ สิ่งเหล่านี้ไม่ได้ถูกนำมาใช้โดยตรงทั้งหมด หากถูกคัดเลือก ปรับเปลี่ยน และผสมผสานเข้ากับเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น จนเกิดรูปแบบเฉพาะของพื้นที่

ในแง่นี้ พิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมโกตาบารูจึงมิได้เป็นเพียงสถานที่เก็บรักษาวัตถุ แต่เป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนคัดเลือก จัดวาง และให้ความหมายแก่เรื่องราวของตนเอง วัตถุแต่ละชิ้นจึงทำหน้าที่เชื่อมโยงความทรงจำของครอบครัว ชุมชน และประวัติศาสตร์ของเมืองรามันเข้าด้วยกัน พิพิธภัณฑ์มีบทบาทสำคัญในการส่งต่อเรื่องราวเหล่านี้แก่คนรุ่นหลัง และเปิดพื้นที่ให้ผู้มาเยือนได้ทำความเข้าใจความหลากหลายทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชายแดนใต้ผ่านมุมมองของคนในพื้นที่

สามารถเข้าชมข้อมูลได้ที่ ฐานข้อมูล “พิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมโกตาบารู (บ้านดาโต๊ะมุสลิยอ)” <https://museum.sac.or.th/MuseumDetail?MID=1619>

ผู้เขียน

จรัสศรี สมตน นักวิชาการคลังข้อมูล

ฝ่ายคลังข้อมูลวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

บรรณานุกรม

- กุลลดา เกษบุญชู มีด. (2562). ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์: วิวัฒนาการรัฐไทย. (อาทิตย์ เจียมรัตตัญญู, ผู้แปล). ฟาเดียวกัน. (ผลงานต้นฉบับตีพิมพ์ในปี 2552).
- ครองชัย หัตถการ. (2552). ประวัติศาสตร์ปัตตานี สมัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง 7 หัวเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิตรารีย์ ศรีสุรัตน์ และ ซอพิยะห์ ยีโยชะ. (2555). “ปฐวาลือบอ” บนมสนุนไพรโบราณ มรดกความสัมพันธ์ ไทย-มาเลย์. *RUSAMILAE JOURNAL*, 33(1), 54–58.
<https://so05.tcithaijo.org/index.php/rusamelae/article/view/63088>
- ประพนธ์ เรืองณรงค์. (2540). บุหงาปัตตานี คติชนไทยมุสลิมชายแดนภาคใต้. มติชน.
- ประพนธ์ เรืองณรงค์. (2547). (บทผนวกเกียรติยศ). ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, (บ.ก.), รัฐปัตตานี ใน “ศรีวิชัย” *เก่าแก่กว่ารัฐสุโขทัยในประวัติศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). (น. 345). มติชน
- วันโอชาน ตูแวลีเดะ. (2567). ปาตานีฉบับชาติ(ไม่)นิยม: สงครามช่วงชิงอำนาจก่อนปักปันเส้นเขตแดน. มติชน.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2569). พิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมโกตาบารู (บ้านดาโต๊ะมุสลิยอ). พิพิธภัณฑ์ในประเทศไทย. <https://museum.sac.or.th/MuseumDetail?MID=1619>
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2565). หมากขุม. ฐานข้อมูลเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน. https://traditional-objects.sac.or.th/th/equipment-detail.php?ob_id=427
- สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดยะลา. (2564). “ตูปะซูดง” บนมหานพื้นบ้าน ชาว 3 จังหวัดใต้ เมนูสืบทอด *จากรุ่นสู่รุ่น*. <https://yala.prd.go.th/th/content/category/detail/id/953/iid/39674>
- Pattani Heritage City. (ม.ป.ป.). ละซอ ละแซ ในตำนาน. <https://pattaniheritagecity.psu.ac.th/pattanistory/%E0%B8%A5%E0%B8%B0%E0%B8%8B%E0%B8%AD-%E0%B8%A5%E0%B8%B0%E0%B9%81%E0%B8%8B-%E0%B9%83%E0%B8%99%E0%B8%95%E0%B8%B3%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%99/>